

УДК 94(5)

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЕПОХИ РАНЬОГО КОЛОНІАЛІЗМУ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ

Аналізуються історичні події епохи раннього колоніалізму в Південно-Східній Азії, які суттєво вплинули на подальший розвиток субрегіону, всього азійського континенту, малайсько-індонезійського світу, історію європейських колоніальних завоювань, Китаю та Індії. Розглянуто гео-політичні та культурно-історичні наслідки португальської, голландської та англійської колоніальної присутності в басейнах Індійського і Тихого океанів 16-19 століть.

Ключові слова: Південно-Східна Азія, Малакка, Португалія, Індійський океан, малайсько-індонезійський світ, європейський колоніалізм, Голландія, Англія.

Малаккський півострів протягом віків відрізнявся своїм вигідним географічним розташуванням, оскільки через однойменну протоку історично проходили торгові шляхи з інтенсивним рухом, що єднали Європейський та Африканський континенти, Близький Схід, а також Індію з Китаєм. Все це сприяло перетворенню південної частини півострова у торгове перехрестя, де упродовж століть пересікалися дороги індійських, арабських, китайських, а згодом і європейських купців й де ще починаючи з початку нової ери виникали портові міста-держави, що слугували первинними базами, ринками та осередками культурних впливів. Перші протодержавні утворення на Малаккському півострові та островах Малайського архіпелагу були скоріше іноземними анклавами (індо-буддійськими, китайськими), ніж результатом поступового розвитку місцевих етнічних спільнот.

ЛОССОВСЬКИЙ І.Є.,
кандидат фізико-
математичних наук,
Надзвичайний
і Повноважний
Посланник України,
Посол з особливих
доручень
Міністерства
закордонних справ
України

Місцеві малайські князівства, які після приходу у 13-му столітті ісламу стали іменуватися султанатами, завдяки своєму стратегічно важливому положенню, контролювали мореплавство уздовж Малаккської протоки і були привабливими для іноземних завойовників. Завдяки своїм тропічним продуктам і пряностям, яких потребували європейські столиці, цей район став чи не першим об'єктом «Великих географічних відкриттів» та колонізаторських прагнень раннього європейського капіталізму початку нової історії¹.

Початок європейського вторгнення в землі Південно-Східної Азії (ПСА) у першій половині 16-го століття співпав з епохою «Великих географічних відкриттів», протягом двох століть європейські колонізатори-мореплавці (спочатку португальські та іспанські, а пізніше голландські, англійські та французькі) прокладали шлях на Схід. Характерною особливістю колоніальної експансії було те, що вона розвивалася разом з капіталізмом і несла значні наслідки для місцевих аборигенних народів та була розпочата далеко не самими політично і економічно розвинутими країнами Європи – Португалією та Іспанією.

У серпні 2011р. виповнилося 500 років з часу помітної події в історії Східного світу – падіння під натиском португальського королівського флоту на чолі з Маршалом і Віце-королем Індії, видатним португальським конкістадором Афонсу де Албукеркі найбільшої, найбагатшої і найпотужнішої на той час середньовічної держави у ПСА – Малакки. Завоювання португальцями Малакки у 1511р. суттєво вплинуло на історичний розвиток Малайського архіпелагу, всього регіону ПСА і Східної Азії, насамперед подальшу історію малайсько-індонезійського світу, Індії, Китаю, арабського Близького Сходу, а також європейських колоніальних завоювань. Ця подія затвердила португальське панування в Індійському океані, принаймні на наступні сто років, започаткувала епоху європейського колоніалізму у ПСА (яка тривала до другої половини 20-го століття), завершила період арабського торгового домінування в басейні Індійського океану, відкрила нові торгові шляхи в Азії і започаткувала європейські методи міжнародної торгівлі в усьому Азійському регіоні.

До-малаккський період історії регіону. Малаккський архіпелаг і за сьогоднішніми мірками є досить віддаленим від Європи і України регіоном. Що вже казати про можливі уявлення середньовічних мешканців Києва, монахів Києво-Печерської

лаври про існування тогочасних держав-міст у далекій ПСА, їх культурних, ментальних, мовних та інших особливостях. Проте історичним фактом є те, що ще перший літописець Київської Русі, монах Києво-Печерської лаври Нестор знав про існування і згадував у своєму нетлінному літопису „Повість минулих літ”, написаному на початку 12-го століття, про країну Острівницю, що „знаходиться на краю землі”, під якою дослідники древньоруської історії розуміють території Малайського архіпелагу, сучасних Індонезії і Малайзії².

Найбільш висвітленим у світовій історіографії періодом історії Малайського архіпелагу і малайсько-індонезійського світу є період, що починається з часу заснування середньовічної держави-міста Малакки, розташованої на західному узбережжі однойменного півострова, що відділяє Південно-Китайське море і Тихоокеанський басейн від Малаккської протоки та басейну Індійського океану. Історія міста починається орієнтовно з близька 1400 року. Брак достатньої достовірної інформації про попередню історію регіону спричиняє те, що більшість істориків вважають заснування Малакки визначальним моментом всієї історії архіпелагу і поділяють її на „до-малаккський період” і, відповідно, – „пост-малаккський”.

Проте сама історія малайського світу є значно старшою ніж місто Малакка і ситуація з недостатньою висвітленістю давньої історії регіону пов'язана з тим, що світова і європейська історіографія головним чином спиралася на європейські джерела, першими серед яких були записи португальських мандрівників, які з'явилися в регіоні напередодні і після падіння Малакки. Одним з таких історичних джерел є португальський «Повний трактат країн Сходу» («Suma Oriental»), що відноситься до початку 16-го століття і був написаний португальським аптекарем-мандрівником Томе Пірешем та слугував довідником для португальських колонізаторів.

Значно давніші події описуються у старіших індійських, китайських і малайських джерелах. Серед останніх найбільш відомим є «Історія малайців» («Sejarah Melayu»). Це джерело походить із зовсім іншої (не європейської) традиції, де детально описувались події, пов'язані із послідовними змінами малайських правителів та важливими епізодами їх правління і досягненнями. Обидва джерела описуючи появу Малакки, пов'язують її заснування з Правителем Палембангу (державо-місто на південному сході острова Суматра, предтеча

Малакки як центру середньовічного малайсько-індонезійського світу) на ям'я Парамесвара, який залишив Суматру і заснував спочатку поселення Сінгапур («Місто лева», оскільки, за легендою, він побачив там дивного звіра, схожого на лева - singa) на острові Темасек (нині Сінгапур) на півдні Малаккського півострова, а згодом і Малакку.

Цікаво, що малайське джерело «Історія малайців» просліджує лінію генеалогічного дерева правителів Малакки від Олександра Македонського (в ісламському світі – Іскандер Зулкарнайн), який у тексті «Sejarah Melayu» наділяється статусом Славетного ісламського Короля/Раджи. Сакральна доля родинної лінії Раджи Іскандера просліджується спочатку в Індії, а згодом і в Малайському світі, де три його послідовних нащадки чудотворним способом з'являються на священному пагорбі згаданого м.Палембанг на Суматрі³.

Згадування про Зулкарнайна можна також знайти у 18-й Сурі (Печера) Карану, де йому присвячуються вірші 82 – 110⁴. Проте, не всі дослідники ототожнюють праведника і воєначальника І.Зулкарнайна, про якого оповідається у Карані, з О.Македонським. Деякі ісламські історики ототожнюють його з перським царем Дарієм. Інші стверджують, що Зулкарнайн жив у часи пророка Ібрагіма (Авраама), їздив з ним у хадж і отримав благословення останнього. Пізніше він „стає воєначальником і виступає проти варварських племен Гог і Магог, що творили жорстокість по відношенню до інших народів. Зулкарнайн завоював великі території в Європі і Азії і встановлював там закони Аллаха⁵.

Малайський архіпелаг з давніх часів притягував увагу зовнішнього світу завдяки великим багатствам тамтешніх джунглів, надр (золото і олово) та океану. Багатства цих земель дозволяли грецьким географам називати їх „Золотим Херсонесом”⁶. З часом розвитку парусного мореплавства подвійну цінність цьому архіпелагові надавало його стратегічне розташування на півдорозі морського шляху між Індією та Китаєм. Сама природа сприяла розвитку народів, що проживали на архіпелазі, оскільки система мусонних вітрів природно пов'язувала його з двома найбільшими ринками раннього Азійського світу, а довга берегова лінія архіпелагу і численні природні гавані створювали можливості для будівництва поселень-складів для переміщення товарів, а також умови для конкуренції між цими поселеннями, а згодом – містами за статус головних центрів торгівлі в регіоні. Торгова

конкуренція між такими містами неминуче переростала у політичну конкуренцію, що призводило до частих воєн та збройних протистоянь за передел торгових шляхів і контроль над товарними потоками. Одна з держав-міст перемагала інші і на певний час ставала домінуючою силою в регіоні перебираючи контроль над місцевою торгівлею. Згодом іншій державі, в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин, вдавалося змінити розклад домінант в регіоні, що знову призводило до перерозподілу політичних впливів і контролю над торговими шляхами. Такою була схема ритмів історії малайсько-індонезійського світу протягом декількох століть перед тим, як у кінці 15-го – на початку 16-го століть Малакка стала визнаним торговим і політичним центром регіону.

Відомості про найдавніші часи перебігу цих історичних „ритмів», знаходяться у древніх китайських манускриптах починаючи, принаймні з п'ятого століття нової ери. Найвідомішим у цих історичних джерелах попередником Малакки, як визнаного політичного, торгового і культурного центру регіону та раннього малайсько-індонезійського світу, є держава Шривіджая, яка з'являється на історичній арені в кінці 7-го століття і територіально прив'язується до Палембангу у Східній Суматрі⁷.

Малаккський султанат 1400–1500 рр. Історія міста Малакка починається на рубежі 14-15 століть з маленького рибацького селища „П'ять островів” з населенням 20-30 сімей, яке перебувало під суверенітетом Сіамського королівства і близько 1400р. отримало назву Малакка (походить від арабського слова „малакат” – ринок). Поступово Малакка стає центром невеликого князівства, населення якого займалося рибацтвом, вирощуванням цукрової тростини, бананів та інших фруктів, розробкою олов'яних рудників. Правитель князівства Парамешвара активно боровся з піратством, яке було досить поширеним в ті часи в Малаккській протоці, і намагався привабити торговців до своїх володінь, створюючи сприятливі умови. За два роки населення міста зросло до 2000 чоловік, проте тоді ніщо не передвіщало його майбутнє перетворення у найбільший політичний, торговельний та культурний центр ПСА.

На процеси подальшого політичного та економічного піднесення Малакки значний вплив мало відновлення китайської торгівлі та морських походів китайських мореплавців. З кінця 60-х років 14-го століття, перших років правління династії

Мін, яка розпочала своє правління в Китаї в результаті вигнання монголів, в країнах ПСА почали з'являтися китайські посольства. На початку 15-го століття зростаючий Китай започаткував політику більш активної експансії до країн південних морів, куди все частіше почали направлятися військові експедиції, які мали зміцнити вплив зростаючої Імперії. У 1403р. до Малакки завітало перше китайське посольство, яке встановило відносини з Парамешварою і запросило його відвідати Китай. Налагодивши відносини з Китаєм, Малакка знайшла собі потужного захисника проти Сіаму. У 1409р. знаменитий китайський мореплавець Чжен Хе під час своєї третьої експедиції відвідавши Малакку від імені китайського Імператора урочисто коронував Парамешвару, визнавши його незалежним від Сіаму. Встановлення дипломатичних і торгових зв'язків з Китаєм, створення китайської торгової факторії сприяло перетворенню Малакки у впливове місто та поступовому формуванню навколо нього потужної середньовічної держави.

Іншим важливим фактором, який вплинув на піднесення Малакки, стало поширення у ПСА ісламу, яке почалося разом з проникненням арабських та перських торговців ще у 9-10 ст., проте реальне його поширення серед місцевого населення почалося не раніше кінця 13-го ст. Головними провідниками ісламу були індійські купці-мусульмани, які вели широку торгівлю в Індонезії та Малайї. Найстарішим мусульманським пам'ятником на Малаккському півострові вважається надгробне каміння в Тренгану, датоване 1347р., але до виникнення Малакки іслам глибоко ще не вкоренився на півострові та в цілому малайсько-індонезійському світі, хоча у Північно-Східній Суматрі (Індонезія) вже тоді існували князівства, населення яких було повернуто до ісламу ще в кінці 13-го – початку 14-го століть. Таким чином, Малакка, що знаходилась під захистом китайського флоту, перетворилася в один із значних центрів мусульманської торгівлі в Малаккській протоці і на всьому архіпелазі.

Ще більш активна ісламізація держави почалася з 1445р., після приходу на престол шляхом заколоту Раджи Касима, який прийняв титул Султана Музаффар-шаха. Процес ісламізації був досить тривалим і завершився на півострові лише у середині 17-го століття.

У 1445р., Сіам, який із невдоволенням спостерігав за піднесенням Малакки, вперше спрямував туди свої війська. У 1456р. сіамські дружини знову вторглися на півострів та на короткий час захопили

Малакку, але того ж року Бендахара (головний міністр, він же голова казначейства, командувач армією та головний суддя – друга після Султана особа у владній ієрархії малайських та індонезійських середньовічних держав) Тун Перак (фактичний правитель Малакки з 1456 до 1498рр.) розбив сіамський флот, звільнив столицю та відстояв незалежність Малаккського султанату. Т.Перак проводив активну завоюницьку політику на півострові, поширивши владу Малакки на територію, що майже сягає кордонів сьогоднішньої Малайзії. З метою отримання повного контролю над Малаккською протокою почалися завоювання на Східному узбережжі острова Суматра. До своєї смерті у 1498 р. Т.Перак повністю керував державою, насамперед, у першій половині царювання останнього Султана Малакки Махмуд-шаха I (1488-1511рр.), якого він сам призвав на престол. У цей час васальна залежність Малакки від Китаю стала лише формальністю, хоча в перші роки свого правління Т.Перак ще звертався за допомогою до імператорів династії Мін для забезпечення своєї держави від Сіаму. По мірі зміцнення Малакки та змін у зовнішньополітичному курсі Мінської династії, яка відмовилась від направлення морських експедицій до країн Південних морів, фактично руйнувались васальні відносини Малакки з Китаєм⁸.

Малакка напередодні португальського завоювання. На початку 16-го століття Малаккський султанат став однією з найпотужніших держав ПСА, що поширила свою владу на більшу частину Малаккського півострова та Східну Суматру. Місто Малакка стало одним з найвідоміших портів тодішнього світу, найбільшим у ПСА та одним з головних центрів світової торгівлі кінця 15-го – початку 16-го ст.

Основа місцевої торгівлі складав обмін продукції, що вироблялась на архіпелазі (прянощі, гвоздика, камфора, цінні породи дерев, батикові тканини, яванські кинджали – кріси, олово) на індійські товари (тканини, одяг). Важливе місце займала китайська торгівля (шовк-сирець і шовкові тканини, селітра, камфора, мідний і залізний посуд). Із Сіаму привозили цінні породи дерев, мідний посуд, слонову кістку, дорогоцінні каміння і метали. Багато суден приходило з Бірми, Суматри, Яви, Калімантану, Сулавесі, Філіппін, а також арабські купці з Каїру, Мекки і Адена.

За словами відомих португальських мандрівників того часу: «Малакка – найбагатший морський порт, і такої величезної кількості торговців

та кораблів не знайти у цілому світі; вона досягла такого процвітання, що з нею не може зрівнятися жодне місто у світі; в цьому місті зустрічаються вісімдесят чотири мови».

Помірні торгівельні мита, досить суворе (за мірками середньовіччя) дотримання законів та пільги для іноземних торговців приваблювали до Малакки багатьох купців та мандрівників з усього світу. Іноземні торговці складали помітну частину населення міста. За деякими даними, напередодні португальського вторгнення там мешкало до 40.000 людей, серед яких 4.000 іноземців, зокрема близько 1.000 індійців з Гуджарата (Західна Індія). На чолі держави стояв Правитель, який іменувався Раджою (індійська традиція) або Янг ді-Пертуаном (малайська традиція), а після прийняття ісламу – Султаном. При чому султани Малакки зберігали багато рис індійської культури і звичаїв, а в етикеті двору, церемоніалі та правилах носіння одягу і зброї також підтримувалися традиції попереднього історичного періоду.

Історія Малакки тісно пов'язана з утвердженням на півострові і всьому архіпелазі ісламу, який прийшов на зміну буддизму і індуїзму. Малаккський султанат став центром поширення нової релігії у ПСА. У другій половині 15-го століття іслам поширився на васальні володіння Малакки на більшій частині півострова, Східну Суматру та Північну Яву. На початку він, як раніше і індуїзм з буддизмом заторкнув лише верхівку суспільства, в той час, як просте населення продовжувало сповідувати анімістичні вірування разом з індуїстськими та будистськими обрядами. Тривалий час в Малайї діяли закони, що мали відбитки до-ісламського походження, так, наприклад, жінки користувалися значно більшими правами ніж в інших мусульманських країнах. Глибоко у народному середовищі іслам укорінився лише через століття. У той час малайці запозичили арабську абетку, водночас малайська/індонезійська мова стала однією з основних мов мусульманської культури.

В часи Малаккського султанату і безпосередньо після його падіння свої головні шедеври видала світу класична малайська література. Малайською мовою були перекладені класичні древні перські, арабські та індійські твори, серед яких мусульманські романи про О.Македонського (І.Зулькарнайна).

Розквіт портового міста, пишність двору, витонченість придворної культури трималися на досить хиткій основі, бо султанат роздирали глибокі

протириччя, насамперед, між центральною владою і васалами. На це накладалося також і складне зовнішньополітичне становище Малакки, якій регулярно загрожував Сіам. У цей час в Індії та ПСА з'явилася європейська політична і військова потуга – Португалія. Відкривши в кінці 15-го століття морський шлях до Індії, Португалія розгромила у 1509 р. об'єднаний флот індійських держав і Єгипту поблизу Діу (Індія) подавши вагому „заявку” на панування в Індійському океані.

Малакка – найбагатший порт на важливому перехресті торгівельних шляхів до Островів Пряностей (Молуккські острови) – стала одним з перших об'єктів португальської експансії. Командувач першої португальської ескадри, яка прийшла до Малакки у 1509 р. Діогу Лопіш ди Сікейра закупив пряності та інші товари, після чого почав вимагати дозволу збудувати в Малакці португальський форт. Проте велика колонія індійців-мусульман, яка знала про жорстокість португальців в Індії та їх намагання монополізувати морську торгівлю, сприйняли появу чужинців ворожо. Малаккський Бендахара організував напад на португальців, захопивши частину їх у полон.

З 1510 р. напередодні наступу португальців активізувалися придворні інтриги Малаккського двору. Султан Махмуд – чи не найяскравіша постать на Малаккському троні (високоосвічений, цікавився богословськими науками, рішучий і честолюбний) наказав стратити Бендахару, звинуваченого у намірах захопити трон. Яванське, китайське і частина індійського купецтва були незадоволені Султаном. Немусульманське купецтво Малакки ворогувало з мусульманськими торговцями і було готове підтримати португальців. При цьому головній військовій силі Султанату – яванським найманцям кілька місяців не виплачували зарплати. Такою була внутрішньополітична ситуація в Малаккській державі та зовнішні обставини в регіоні ПСА напередодні розгортання активних дій португальського флоту.

У квітні 1511 р. португальська флотилія під командуванням Афонсу де Альбукеркі вишла із Гоа для завоювання Малакки. Головною метою португальських колонізаторів було закріпитись на важливішій торгівельній артерії ПСА – Малаккській протоці і далі – на усьому Малайському архіпелазі для отримання доступу до пряностей і забезпечення контролю торгового шляху з Індії на Схід, до Китаю⁹.

Завоювання португальцями Малакки. Португальський Маршал, Віце-Король і Губернатор

Індії, творець португальської колоніальної імперії 16-го століття Афонсу де Албукеркі розглядається істориками як одна з видатних особистостей в португальській історії. Поряд з Васко да Гамою, – головною заслугою якого було віднайдення морського шляху на Схід, а також Франсишко де Алмейдою, – що заклав основи морської могутності Португалії, Албукеркі, якому належить ключова роль у створенні Португальської Східної імперії, – був талановитим військово начальником і флотоводцем, державним діячем, який значною мірою сприяв формуванню уявлення про історію 16 ст., як епоху португальського панування на Сході.

Славний конкістадор народився у 1462 р. у сім'ї радника Короля Португалії Афонсу 5-го, виховання та освіту отримав при королівському дворі. Брав участь у битві при Торо на стороні Принца Жуана, який ставши Королем Жуаном 1-м, призначив його своїм зброєносцем та офіцером. Албукеркі служив в Марокко, а в 1503 р. був направлений до Індії.

У листопаді 1509 р. Королем Португалії Альбукеркі призначається Віце-королем (Губернатором) Індії, змінивши на цій посаді Ф. де Алмейду. На відміну від свого попередника, який вважав, що для встановлення ефективного португальського контролю в басейні Індійського океану необхідно лише забезпечити панування флоту на морі, Альбукеркі для цього пропонував створити ланцюг опорних баз (фортець) на узбережжі Атлантики та Індійського океану. Таким чином було сформульовано нову португальську колоніальну стратегію.

В ті часи португальські купці, що торгували прянощами і спеціями повністю залежали від місцевих правителів в Азії та Африці, без дозволу яких вони не могли забезпечити стоянки для кораблів, склади для товарів та іншу інфраструктуру. Альбукеркі пропонував покінчити з цією залежністю збудувавши власні фортеці, що дозволять Португалії поставити під свій контроль головні торговельні шляхи в Індійському океані. Запропонований план не передбачав захоплення великих територій, але пропонував „точечну окупацію” – створення опорних пунктів-фортець на узбережжі. Він вважав, що саме при такій умові португальській флот може стати безперечним господарем Індійського океану. Подальша історія підтвердила його правоту.

Свій грандіозний план створення на Сході Великої Португальської імперії Альбукеркі намагався здійснити шляхом будівництва низки непри-

ступних фортець в Гоа (Південно-Західна Індія), Діу (острів в Аравійському морі), Ормузі (острів при вході з Аравійського моря до Перської затоки), Адени (сучасний Йемен, на березі Аденського заливу), Кочині (сучасний Індійський порт на Малабарському узбережжі Аравійського моря) і Кананорі (захід Індії). При цьому він планував не лише захищати португальську прибережну торгівлю, але й за допомогою фортець керувати туземними правителями і змушувати їх визнавати себе васалами португальського Короля.

Стратегія Альбукеркі для португальської політики на Сході, була заснована на тих же принципах, що використовувались і в Атлантиці, але мала більш агресивний характер і передбачала створення величезної колоніальної імперії шляхом завоювання значної кількості східно-африканських та азійських держав-міст по усьому периметру Індійського океану. Ще при житті Альбукеркі вдалося значною мірою реалізувати цю стратегію: коли він вступав на посаду Віце-короля, португальці володіли лише сімома фортецями, проте, в кінці його губернаторства майже весь Індійський океан повністю контролювався Португалією.

Резиденцію Віце-короля Альбукеркі вирішив зробити в Гоа, тому його першою військовою акцією на посаді Губернатора Індії було завоювання цього міста у 1510 р. Гоа став центром всіх португальських володінь на Сході.

20 квітня 1511 р. Альбукеркі спрямував свій флот з 18 кораблів до Малакки, яка була найбільшою державою на шляху до Островів Пряностей. Він прибув до Малакки на початку липня 1511 р. з 15 кораблями і 1600 воїнами. Малакка на той час мала сильні укріплення, потужний військовий флот, що мав досвід війни з португальцями, а також від 20 до 100 тисяч озброєних захисників.

1 липня 1511 р. Португальська ескадра стала на рейді Малакки. Султан Махмуд вислав до Альбукеркі послів, які повідомили йому про бажання правителя залишатися у мирі з Португалією, а також про те, що Бендахара, який два роки тому атакував ескадру Сікейра, був вбитий за наказом Султана. Останній також пообіцяв звільнити полонених із групи Сікейра і фінансово компенсувати втрачені португальцями товари, але вимагав спочатку укласти мир з Альбукеркі, на що останній відповів категоричним ультиматумом вимагаючи беззастережної компенсації.

Султан, тим часом, продовжував таємно будувати оборонні споруди, і щоб виграти час намагав-

ся затягувати переговори звільнивши полонених португальців. Альбукеркі зрозумів, що Султан Махмуд навмисно зволікає, намагаючись дочекатися мусону (зміни режиму вітру), який завадить португальському парусному флоту повернутися вчасно до Індії, що віддасть їх в руки захисників Малакки.

26 липня 1511 р. за дві години до світанку Альбукеркі почав висадку на берег. Султан Махмуд захищався разом із своїми воїнами та бойовими слонами, на підмогу яким підійшло підкріплення з 700 яванців. Перший напад португальців був відбитий з великими втратами нападників. 10 серпня штурм повторився, Альбукеркі вдалося захопити міст через ріку, який займав ключову стратегічну позицію в місті. Певний час малайці ще продовжували боротьбу на околицях, але поступово португальцям вдалося повністю подолати їх супротив і оволоділи містом та прилеглими територіями продовжуючи знищувати мешканців-мусульман, у тому числі жінок та дітей. До 24 серпня португальські війська повністю оволоділи Малаккою, яка була пограбована і зруйнована, захоплено велику кількість коштовних товарів. Султан був змушений рятуватися втечею в глибині країни.

З нагоди завоювання Малакки європейцями-католиками у вересні 1915 р. у Римі були влаштовано велике святкування за участі Папи Римського Лева Х, кардиналів та інших чинників Папського двору, а також представницького посольства португальського Короля Мануела.

Так завершився блискучий період історії середньовічної Малайї, що зберігся у пам'яті багатьох поколінь як епоха політичної могутності, небувалого торгового підйому і культурного розквіту середньовічного малайсько-індонезійського світу¹⁰.

Геополітичні наслідки португальських завоювань в Індійському океані. Захопивши Малакку Альбукеркі тим самим замкнув на Сході ланцюг португальських портів-фортець в Індійському океані. Таким чином через 12 років після повернення Васко да Гама з першого східного походу Португалія стала домінуючою силою в Індійському океані, при Альбукеркі вона досягла вершини своєї могутності. Хоча в наступні роки португальцям вдалося прокласти морські шляхи до Китаю і Японії та заволодіти Молуккськими островами, але вся подальша історія їх колоніальної імперії фактично була лише поступовим занепадом. Альбукеркі був першим і останнім здцим цієї імперії, усі його послідовники у кращому разі були лише захисника-

ми вже досягнутого рівня. Його подальша доля не була щасливою, йому більше не вдалося побачити португальської землі, легендарного флотоводця здолали бойові рани, важкий клімат та придворні інтриги. Коли Альбукеркі вже був тяжко хворим йому повідомили, що до Гоа прибув новий Віцекороль Лопу Суариш, після чого йому стало ще гірше і 15 грудня 1515 р. він помер.

Геополітичне і історичне значення тих подій і спадку Альбукеркі навіть сьогодні з відстані понад 500 років важко переоцінити. Це був початок нової епохи європейських колоніальних завоювань у ПСА, яка закінчилася лише після Другої Світової війни. Завершився період арабського торгового домінування в басейні Індійського океану. Розпочалося століття португальського військово-політичного і торгового панування в регіоні, занепад Каїру і Мекки як центрів транс-азійської торгівлі. Їх важливу роль і статус перебрала Малакка.

Спочатку перемогою португальців над мусульманським флотом в битві при Діу у 1509 р., а згодом – завоюванням Малакки було остаточно вирішено питання про те, хто у 16-у столітті пануватиме в Індійському океані, оскільки весь торговий шлях від Лісабону до Малаккської протоки опинився під контролем Португалії. Деякі дослідники¹¹ вважають, що ці дві битви стали першими в історії військовими протистояннями ісламського і християнського світів у ПСА.

Після Малакки Альбукеркі не здійснив жодного іншого завоювання на Сході, але підготував подальшу експансію Португалії, послав експедицію на Молуккські острови (жадана Країна Пряностей була проголошена власністю португальської корони) і до Китаю, налагодив відносини з правителями Бенгалії, Бірми, Сіаму, Суматри і Нової Зеландії¹². Все це спонукало майбутнє навколосвітнє плавання Магеллана, який намагався знайти шлях до Молуккських островів не зі сходу, а з заходу.

До середини 16-го століття було завершено формування величезної колоніальної імперії Португалії на Сході, що складалася з системи понад 20 військово-морських баз, розташованих на великій відстані одна від одної по периметру Індійського океану: у Східній Африці, Перській затоці, Індії, Цейлоні, Малаккській протоці, Індонезії та у Південно-Китайському морі.

Значного удару було завдано могутності арабських торговців у басейні Індійського океану. Арабський контроль над узбережжям та водним шляхом, що існував упродовж низки століть в

цьому регіоні, перейшов до рук європейців. Хоча араби і продовжували відстоювати свої права на лідерство у місцевій торгівлі, після їх розгрому португальцями останні відмовились уступати їм навіть малу долю у східній торгівлі.

Одним з негативних наслідків португальської експансії в Індійському океані 16-го століття було розірвання давніх торговельних і культурних зв'язків між Африкою та країнами Червономорського басейну, з одного боку, – Індією та країнами Східної і ПСА, з іншого¹³. Це відбулося тому, що військова присутність португальців у басейні Індійського океану поклала край торговельній діяльності арабів, які грали зв'язуючу роль посередників, що забезпечували інтенсивність та безперервність цих зв'язків.

Поразкою португальців можна вважати те, що Альбукеркі не вдалося за наказом Короля Мануела знищити мусульманські держави на узбережжі Червоного моря. У 1513 р. найбагатше арабське місто Аден – процвітаючий центр мусульманської торгівлі, що контролювало вхід до Червоного моря, витримало португальський штурм. Ця „невдача” завадила планам „нового хрестового походу” та знищення серця ісламу – Мекки.

Головна цінність Малакки для португальських колонізаторів полягала в тому, що місто було важливим торговим портом, через який проходив потужний потік товарів з Індії на Малайський архіпелаг, до Китаю і Японії та у зворотному напрямі. Тому для захисту торгової монополії Португалії в країнах південних морів Альбукеркі збудував у Малакці одну з найбільших і найміцніших фортець на Сході. Стіни п'яти-поверхової фортеці Фамоза мали величезну товщину, а численні гармати були спрямовані на всі сторони світу. Перевага португальців в артилерії дозволяла їм упродовж майже півтора століття успішно відбивати численні осади малайських, суматранських і яванських держав забезпечуючи свою морську і торговельну монополію¹⁴.

Португальське панування базувалося на жорстокому терорі, що був інструментом збереження торгової монополії. Вже у 1524р. за наказом Віцекороля да Гами (син Васко да Гами) всі власники суден, що проходили крізь Малаккську протоку без дозволу влади Малакки підлягали страті. Місцева торгівля обкладалася величезними податками, що змушувало торговців обминати Малакку і торгувати в портах Південної Малайї, Північної і Східної Суматри та Західної Яви. Португальське

правління дуже скоро виявило цілу низку хронічних недоліків, притаманних усій португальській колоніальній системі, серед яких, насамперед, – величезна корупція.

Важливо відзначити, що в геополітиці 16-го століття склалася досить парадоксальна ситуація, коли досі не бачене збагачення Португалії (аналогічний висновок можна зробити і щодо ситуації навколо тогочасної Іспанії), – далеко не найрозвинутішої та не найпередовішої країни Європи, – стало чи не головною причиною її подальшого занепаду, а згодом і поразки у боротьбі за панування на морі з Голландією та Англією, які у подальшому перебрали домінування в Індійському океані та ПСА. Золото і прянощі з американських та азійських земель, африканські раби, слонова кістка і срібло не змогли перетворити ці піренейські країни на процвітаючі держави, а лише сприяли консервації в них деспотії світської бюрократії і католицької церкви, знищенню власних ремесел і мануфактур, занепаду міст і держав. Португалія і Іспанія стали «країнами-паразитами, які висмоктували кров із своїх далеких володінь». Всі ж завойовані багатства йшли на підтримання флотів і війська, технічних засобів, людських ресурсів, на збагачення світських феодалів і духовенства, збереження імперії та на малоефективні і багато витратні спроби нав'язати свою владу зброєю¹⁵.

Ціною величезного напруження сил португальці утримували Малакку упродовж наступних 130 років, відбиваючи атаки регіональних держав та зовнішніх ворогів, але у січні 1641р. голландської флотилії вдалося подолати опір захисників, в результаті штурму міста фортецю Фамоза було зруйновано. У 1670 р. нові господарі відновили фортецю і перейменували в Фок, а над її воротами розмістили великий хрест, який можна побачити і сьогодні. До середини 30-х років 17 ст. Португалія втратила під натиском голландців усі свої володіння на архіпелазі окрім Східного Тимору, нове падіння Малакки у 1641 р. ознаменувало кінець португальського панування в малайсько-індонезійському світі.

Пост-португальський період історії регіону.

Хоча саме Португалія та Іспанія проложили дорогу європейської колоніальної експансії на Схід, найбільшими дивідендами від цього скористалися їх європейські суперники – Голландія та Англія, до яких на рубежі 16-17 ст. перейшла провідна роль в європейській колоніальній експансії, з чого почався капіталістичний період історії колоніалізму.

Для Голландії Малакка мала насамперед військове значення міцної фортеці у Малаккській протоці, тому місто поступово втратило свій статус світового торгового порту. Центр регіональної торгівлі при голландцях перемістився до Батавії (м. Джакарта – столиця Індонезії).

Англія, флот якої вперше з'явився на архіпелазі у кінці 16-го ст., виступила суперником Голландії в регіоні. У другій половині 17 століття Голландія і Англія міцно закріплюються в Індійському океані, розпочинається період їх колоніального панування у ПСА. У 1786р. Англія захопила острів Пінанг у Малаккській протоці, з чого почалася її експансія в Малайє, а з 1795 р. на наступні 162 роки Малакка стає володінням англійської корони. На початку 19-го ст. Англія заволоділа майже всіма малайськими султанатами, а захоплення у 1819 р. Сінгапуру закріпило провідні позиції цієї країни в Малайї, яка остаточно перетворилася у британську колонію.

Вторгнення європейців значною мірою вплинуло на держави та населення субрегіону, змінило політичну та економічну ситуацію. Незважаючи на те, що більшість султанатів на Малайському архіпелазі продовжували жити у своєму традиційному (хоча й дещо зміненому) світі, європейська колонізація на відміну від попередніх експансій Азійських імперій (Китайської, Індійської, Сіамської, Суматранських) активно залучали їх до системи світового капіталістичного ринку. Дослідниками виділяються три моделі реакції місцевого населення на колоніальне вторгнення європейців, серед яких для Малайського архіпелагу була характерною модель «збройного спротиву». В цілому ж, незважаючи на певні позитивні наслідки, що проявилися у досить віддаленому майбутньому, експансія європейських держав означала для країн Сходу, як правило, руйнування або деформацію традиційних структур, іноді – загибель місцевої цивілізації, масове знищення населення, грабiж та експлуатацію¹⁶. Значно більш толерантної позиції щодо європейської колоніальної експансії дотримується Л.Васильєв¹⁷, на його думку: «...саме за рахунок колонізації ...далеких заморських територій йшов процес розвитку, взаємовпливу культур ..., що робило чималий внесок у розвиток людства».

Епоха європейського колоніалізму у ПСА, що розпочалася завоюванням Португалією Малакки понад 500 років тому, завершилася лише у середині 20-го століття з початком трирічної окупації регіону Японією у роки Другої Світової війни, а

після війни – проголошенням 17 серпня 1945 р. незалежності Республіки Індонезія і 31 серпня 1957 р. – незалежної Федерації Малайя (з 1963 р. – Малайзія).

Роль історії в розумінні малайськими та іншими регіональними елітами загроз безпеці держав регіону та їх національним інтересам важко переоцінити. Падіння Малакки у серпні 1511 р. викликало шок в усьому малайсько-індонезійському світі, що мало значний і тривалий вплив на усвідомлення загроз національному виживанню. Хоча голландське панування в Султанаті Малакка (1641–1824 рр.), що прийшло на зміну португальському, також було важливим нагадуванням уразливості перед зовнішніми загрозами, воно не спричинило такого шокового впливу на усвідомлення малайцями проблем свого національного виживання. Це пояснюється традиційною малайською психологією та концепцією державності, що базується на присутності правителя-султана а не конкретної території. Малайські правителі, які були змушені покинути Малакку у 1511 р., сконцентрувалися на розбудові та зміцненні державності в Султанаті Джохор на півдні півострова замість спроб повернути втрачені території.

Середньовічні особливості концепцій державності та суспільного життя, які сформувались до початку епохи колоніалізму в регіоні мають відбитки і в сьгоднішніх суспільствах Малайзії та Індонезії. Малайцям завжди було притаманне відчуття лояльності до своїх правителів, будь-які дії проти яких вважалися зрадою. Крім того, з давніх часів притаманною малайцям формою ухвалення управлінських рішень був принцип консенсусу, який з успіхом працює і сьогодні. У цьому контексті державність та національна безпека в країні і субрегіоні часто ототожнювалась з безпекою та стабільністю правлячого режиму, така концепція збереглася до цього часу¹⁸.

Значний вплив на формування сучасних уявлень про державне управління та національну безпеку Малайзії мало півторастолітнє англійське колоніальне правління (1786–1957 рр.). Перебуваючи в колоніальній залежності від європейських держав малайці запозичили найбільш корисні елементи різних культур і розвинути на базі цього свою власну культуру. Так в політичній культурі малайські лідери запозичили британський прагматизм в управлінні країною, концентруючись скоріше на тім, що є ефективним і працюючим, ніж на тому, що є правильним і законним. Така концепція

відображається у сучасних підходах до багатьох країн ПСА, а також у практичній діяльності спрямованій на розв'язання цих проблем.

ПОСИЛАННЯ:

- ¹ Васильев Л.С. История Востока (в 2-х томах). – Т. 1. – М.: Высшая школа, – 1998. – С. 415-427; Васильев Л.С. История Востока (в 2-х томах). – Т. 2. – М.: Высшая школа, 1998. – С. 9-25, 56-59; История Востока (под. ред. Р.Б. Рыбакова в 6-и томах), Т.3 – Восток на рубеже средневековья и нового времени 16-18 веков. – Изд. «Восточная литература» РАН, 2000. – С. 46-66, 232-237, 523-531.
- ² Золоте слово: Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя 9-15 століть. Книга Перша (за редакцією В.Яременка) // Літописець Нестор і його Повість врем'яних літ. – Київ.: «Аконіт», 2002. – С. 471; Рыбаков Б.А. Рождение Руси (Серия «Русь многоликая»). – М.: «АиФ Принт», 2003. – 447 с.
- ³ B.Watson Andaya and L.Y.Andaya. A History of Malaysia. (Second edition). – «Palgrave Macmillan». – London, UK, 2001. – 392 p.; Baker J. Crossroads. A popular history of Malaysia and Singapore. (Second edition). – Singapore.: Marshal Cavendish Editions, 2008. – 454 p.
- ⁴ Коран : Научное издание (Пер. и коммент. И.Ю.Крачковского). – М.: 1990. – С. 249-251; Ньюби Г. Краткая Энциклопедия Ислама. – М.: «Фаир-Пресс», 2007. – С. 98.
- ⁵ Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь. – М.: «Ансар», 2007. – 396 с.
- ⁶ B.Watson Andaya and L.Y.Andaya. A History of Malaysia. (Second edition). – «Palgrave Macmillan». – London, UK, 2001. – 392 p.
- ⁷ B.Watson Andaya and L.Y.Andaya. A History of Malaysia. (Second edition). – «Palgrave Macmillan». – London, UK, 2001. – 392 p.; Baker J. Crossroads. A popular history of Malaysia and Singapore. (Second edition). – Singapore.: Marshal Cavendish Editions, 2008. – 454 p.
- ⁸ B.Watson Andaya and L.Y.Andaya. A History of Malaysia. (Second edition). – «Palgrave Macmillan». – London, UK, 2001. – 392 p.; Baker J. Crossroads. A popular history of Malaysia and Singapore. (Second edition). – Singapore.: Marshal Cavendish Editions, 2008. – 454 p.; Тюрин В.А. История Малайзии: Краткий очерк. – М.: «Наука», 1980. – С. 42-62; Индонезия. Справочник. – М.: «Наука», 1983. – С. 52-56.
- ⁹ B.Watson Andaya and L.Y.Andaya. A History of Malaysia. (Second edition). – «Palgrave Macmillan». – London, UK, 2001. – 392 p.; Тюрин В.А. История Малайзии: Краткий очерк. – М.: «Наука», 1980. – С. 42-62; Хазанов А.М. Афонсу де Албуерки – создатель португальской колониальной империи // Новая и Новейшая История. – М.: «Наука». – №3. – 2002. – С. 78-92.
- ¹⁰ B.Watson Andaya and L.Y.Andaya. A History of Malaysia. (Second edition). – «Palgrave Macmillan». – London, UK – 2001. – 392 p.; Тюрин В.А. История Малайзии: Краткий очерк. – М.: «Наука». – 1980. – С. 42-62; Хазанов А.М. Афонсу де Албуерки – создатель португальской колониальной империи // Новая и Новейшая История. – М.: «Наука». – №3. – 2002. – С. 78-92.
- ¹¹ Хори К., Чиппиндейл П. Что такое Ислам: История и действительность. (Серия «Новая Эврика»). – Санкт-Петербург: «Амфора», 2008. – С. 158.
- ¹² Хазанов А.М. Афонсу де Албуерки – создатель португальской колониальной империи // Новая и Новейшая История. – М.: «Наука». – №3. – 2002. – С. 78-92.
- ¹³ Там само, С. 78-92.
- ¹⁴ Тюрин В.А. История Малайзии: Краткий очерк. – М.: «Наука», 1980. – С. 42-62.
- ¹⁵ Тюрин В.А. История Малайзии: Краткий очерк. – М.: «Наука», 1980. – С. 42-62; Хазанов А.М. Афонсу де Албуерки – создатель португальской колониальной империи // Новая и Новейшая История. – М.: «Наука». – №3. – 2002. – С. 78-92.
- ¹⁶ История Востока (под. ред. Р.Б.Рыбакова в 6-и томах), Т.3 – Восток на рубеже средневековья и нового времени 16-18 веков. – Изд. «Восточная литература» РАН, 2000. – С. 46-66, 232-237, 523-531.
- ¹⁷ Васильев Л.С. История Востока (в 2-х томах). – Т. 2. – М.: Высшая школа, 1998. – С. 9-25, 56-59.
- ¹⁸ Лоссовский И. Формирование стратегий национальной и региональной безопасности в контексте интеграционных процессов в Юго-Восточной Азии // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 18. – 2012. – С. 131-144; Baginda A.R. Malaysia's Defence & Security since 1957. – Malaysian Strategic Research Centre. – Kuala Lumpur, 2009. – 365 p.

Lossovskiy I.E. Cultural and historical memorials of early colonialism in Southeast Asia / Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The historical events of the early colonialism in Southeast Asia, which significantly affected the further development of the sub-region, total Asian continent, Malay-Indonesian world, history of European colonial conquest, China and India are analyzed. The geopolitical and cultural-historical consequences of the Portuguese, Dutch and British colonial presence in the Indian and Pacific Oceans 16-19 centuries are considered.

Keywords: South-East Asia, Melaka, Portugal, Indian ocean, Malayan-Indonesian world, European colonialism, Holland, England.

Лоссовский И.Е. Культурно-исторические памятники эпохи раннего колониализма в Юго-Восточной Азии / Министерство иностранных дел Украины.

Анализируются исторические события эпохи раннего колониализма в Юго-Восточной Азии, существенно повлиявшие на дальнейшее развитие субрегиона, всего азиатского континента, малайско-индонезийского мира, историю европейских колониальных завоеваний, Китая и Индии. Рассмотрены геополитические и культурно-исторические последствия португальского, голландского и английского колониального присутствия в бассейнах Индийского и Тихого океанов 16-19 веков.

Ключевые слова: Юго-Восточная Азия, Малакка, Португалия, Индийский океан, малайско-индонезийский мир, европейский колониализм, Голландия, Англия.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2015

Прийнята до друку 25.06.2015